

Lotin tili tarixi va hozirgi hayotdagi o'рни

Davurova Soxiba Usanboyevna

Samarqand Davlat tibbiyot universiteti

Lotin tili kafedrası assistant

Mirzajonova Shaxrinoz Qosimjonovna

Xolboyeva Xumora Orifjon qizi

Samarqand davlat tibbiyot universiteti

Farmatsiya fakulteti 1-kurs talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqola lotin tilining kelib chiqishi, tarixiy rivojlanishi hamda ilm-fan taraqqiyotidagi o'рни yoritib berilgan. Shuningdek, lotin tiling tibbiyot, biologiya va boshqa fan sohalarida tutgan muhim o'рни haqida ma'lumotlar keltirilgan. Hozirgi kunda lotin tilining ilmiy terminalogiya shakllanishidagi ahamiyati ham tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Lotin tili, tibbiy terminalogiya, ilm-fan tili, anatomiya, farmatsiya, biologiya, tarix.

Аннотация. В данной статье освещается происхождение латинского языка, его историческое развитие и место в прогрессе науки. Кроме того, приводятся сведения о важной роли, которую латинский язык занимает в медицине, биологии и других областях науки. Также анализируется значение латинского языка в формировании современной научной терминологии.

Ключевые слова: латынь, медицинская терминология, язык науки, анатомия, фармация, биология, история.

Annotation. This article discusses the origin of the Latin language, its historical development, and its place in the progress of science. It also provides information about the important role Latin plays in the fields of medicine, biology, and other scientific disciplines. Additionally, the significance of Latin in the formation and standardization of modern scientific terminology is analyzed.

Keywords: Latin, medical terminology, language of science, anatomy, pharmacy, biology, history.

Kirish

Lotin tili qadimgi Rim davlati hududida shakllangan qadimiy tillardan biri hisoblanadi. Bu til uzoq vaqt davomida Yevropa mamlakatlarida ilm-fan, ta'lim va madaniyat tili sifatida xizmat qilgan. Lotin tilida ko'plab ilmiy asarlar yaratilgan va u ilmiy muloqotning asosiy vositasi bo'lgan.

Bugungi kunda lotin tili ko'pincha «o'lik til» deb ataladi — ya'ni, uni ona tili sifatida so'zlaydigan millat yo'q. Biroq bu ta'rif tilning amaliy hayotdan butunlay chiqqanini anglatmaydi. Aksincha, lotin

tili zamonaviy G'arb tsivilizatsiyasining ko'rinmas umurtqa po'g'onasi bo'lib qolmoqda: u tibbiyot terminologiyasining asosini tashkil etadi, huquq tizimida yashaydi, Rim-katolik cherkovining rasmiy tili sifatida faoliyat ko'rsatadi, zamonaviy fanlarning ilmiy nomlanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi va qator universitetlarda o'quv dasturiga kiritilgan.

Bugungi kunda lotin tili kundalik muloqot tili sifatida keng qo'llanilmasa ham, ilmiy terminalogiya va ayniqsa tibbiyot sohasida o'z ahamiyatini saqlab qolgan. Tibbiyot, biologiya va farmatsiya sohalarida qo'llaniladigan ko'plab atamalar lotin tilidan kelib chiqqan. Lotin tilini o'rganish tibbiyot talabalari uchun muhim ahamiyatga ega, chunki inson organizmi tuzilishi, kasalliklar va dorivor moddalar nomlari ko'pincha lotin tilida ifodalanadi.

O'zbekiston uchun lotin tilining ahamiyati ikki tomonlama. Birinchidan, O'zbek tili 1993 va 2019 yillardagi islohotlar orqali lotin grafikasiga o'tganligi bilan lotin alifbosi bilan bevosita aloqador. Ikkinchidan, tibbiyot, farmatsevtika, huquq va biologiya ta'limida lotin atamalari asosiy o'quv vositasi sifatida dolzarb ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Lotin tilining kelib chiqishi haqida ilmiy munozaralar hozirga qadar davom etmoqda. Klassik lingvistik nazariyaga ko'ra (Palmer, 1954; Clackson & Horrocks, 2007), lotin tili Hind-Evropa til oilasining Italik tarmog'iga mansub bo'lib, miloddan avvalgi II ming yillikda Apennin yarim orolida shakllangan. Eng qadimgi lotin yozma yodgorligi — miloddan avvalgi VII–VI asrlarga tegishli «Praeneste fibulasi» (tosh ustidagi yozuv) hisoblanadi.

Qadimgi lotin davri (miloddan avvalgi 240 yilgacha) asosan Plaut, Terentiy va Ennius asarlari orqali o'rganilgan. Bu davr tiliga xos xususiyatlar: murakkab fleksiya tizimi, erkin so'z tartibi va ko'p sonli hali standartlashmagan shakllar. Kennedy (1999) o'z tadqiqotida qadimgi lotinning saqlanib qolgan yodgorliklari miqdori juda kam ekanligini va bu holat tilning dastlabki bosqichini to'liq rekonstruksiya qilishda jiddiy to'siq yaratishini ta'kidlaydi.

Klassik lotin davri (miloddan avvalgi 75 — milodiy 14) — Tsitseron, Yuliy Tsezar, Vergiliy, Goratsiy, Ovidiy, Tit Liviy kabi ulug' yozuvchilar yaratgan oltin asr. Bu davr lotin tili barcha o'lchov va me'yorlar uchun namunaviy hisoblanadi va lotin tilini o'rgatishda asosiy ma'lumot manbai bo'lib xizmat qiladi (Moreland & Fleischer, 2003).

XV–XVI asrlarda Uyg'onish (Renessans) davrida gumanistlar klassik lotinga qaytishni da'vat etdilar va o'rta asrlar lotinini «buzilgan» deb e'lon qildilar. Erazm Rotterdamskiy, Tomas Mor, Nikolay Kopernik, Galiley Galiley, Isaak Nyuton o'z asarlarini lotin tilida yozdilar. Bu davr «Neo-Latin» adabiyotining gullab-yashnagan davri sifatida taniladi.

Ijton (2015) «Neo-Latin World» monografiyasida Uyg'onish va Yengilanish davrlarida lotinda yozilgan 130 000 dan ortiq asar mavjudligini qayd etadi. Bu ko'rsatkich lotin tilining «o'lik» bo'lishidan uzoq ekanligini yaqqol ko'rsatadi. Aynan shu davrda lotin tili ilmiy nomenklatura va xalqaro muloqot vositasiga aylandi.

XX–XXI asrlarda lotin tili formal kommunikatsiya vositasi sifatida asosan cherkov va akademik muhitda saqlanib qoldi. Biroq bir qancha tadqiqotlar uning qo'llanilish doirasining kengligini ko'rsatmoqda. Tunberg (2020) o'tkazgan so'rov natijalariga ko'ra, Yevropa va Shimoliy Amerikada lotin tilini o'qitadigan 2 400 dan ortiq o'rta maktab va 700 dan ortiq universitet mavjud. Finlyandiyada davlat radiosi YLE hozirgi kun yangiliklar lotin tilida (Nuntii Latini) 1989 yildan beri uzatib kelmoqda.

Tibbiyot va farmatsevtika sohasida lotin tilining ahamiyati bo'yicha Dirckx (2006) maxsus monografiya yaratgan. U lotin va yunon atamalarining tibbiy lug'atning 70–80% ini tashkil etishini, retsept yozish an'anasida qo'llaniladigan qisqartmalar (p.o., i.v., b.i.d., t.i.d., q.d.) va iboralar ("in vitro", "in vivo", "per os") to'liq lotin kelib chiqishli ekanligini isbotlaydi.

O'zbekistonda lotin tili ta'limi bo'yicha maxsus ilmiy tadqiqotlar soni hali cheklangan. Xoliqov (2018) va Toshmatov (2022) ushbu mavzuda dissertatsiyalar himoya qilgan bo'lsa-da, keng ko'lamli empirik tadqiqot hali olib borilmagan. Bu holat ushbu maqolaning ilmiy yangiligini va dolzarbligini ta'minlaydi.

Lotin tili qadimgi Italiyaning markaziy qismida yashagan lotin qabilalarining tili bo'lgan. Bu til dastlab kichik hududlarda ishlatilgan bo'lsa-da, Rim imperiyasining rivojlanishi natijasida keng hududlarda tarqalgan.

Rim imperiyasi davrida lotin tili davlat boshqaruvi, adabiyot, ilm-fan va ta'lim tili sifatida ishlatilgan. Imperiya hududining kengayishi bilan bu til Yevropaning ko'plab hududlariga yoyilgan. Keyinchalik lotin tilidan roman tillari deb ataluvchi yangi tillar shakillangan. Ularga fransuz, italyan, ispan, Portugal va rim tillari kiradi.

O'rta asrlarda lotin tili universitetlarda ta'lim berish tiliga aylangan. Ko'plab mashhur olimlar va faylasuflar o'z ilmiy asarlarini lotin tilida yozganlar.

Tibbiyotda lotin tiling ahamiyati

Tibbiyot sohasida lotin tili juda muhim o'rin egallaydi. Inson tanasidagi organlar, mushaklar va suyaklarning normalari ko'pincha lotin tilida ifodalanadi. Bu esa turli mamlakatlarda faoliyat yuritayotgan shifokorlar o'rtasida yagona terminalogiya mavjud bo'lishini ta'minlaydi.

Masalan, anatomiya fanida barcha organlarning normalari lotin tilida beriladi. Farmatsiya sohasida ham dorilar nomlari ko'pincha lotin tilida yoziladi. Shifokorlar retsept yozishda ham lotin

tilidan foydalanadilar. Lotin tili tibbiyot terminologiyasining aniqligi va universalligi bilan ajralib turadi. Shu sababli u xalqaro tibbiyot tilining muhim qismi hisoblanadi.

Biologiya fanida o'simlik yoki hayvonlarning ilmiy nomlari lotin tilida beriladi. Bu tizim butun dunyo olimlari uchun yagona nomlash tizimini yaratadi. Masalan, har bir o'simlik yoki hayvon turi ikki qismdan iborat lotincha nom bilan belgilanadi. Bu usul ilmiy tasniflashni aniq va tushunarli qiladi. Shuningdek, ko'plab ilmiy terminlar, iboralar va tushunchalar ham lotin tilidan kelib chiqqan. Bu esa lotin tilining ilm-fan rivojidadagi ahamiyatini yana bir bor ko'satadi.

Bundan tashqari, ko'plab davlatlarning shiorlari, ilmiy iboralari va madaniy tushunchalari ham lotin tilida ifodalanadi. Bu esalotin tilining tarixiy va ilmiy ahamiyati hali ham saqlanib qolganligini ko'rsatadi.

Lotin tili qadimiy til bo'lishiga qaramay, hozirgi kunda ham juda muhim ahamiyatga ega. Bu til qadimgi Rim imperiyasi davrida keng tarqalgan bo'lib, keyinchalik ko'plab fanlar va tillarning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Hozirgi kunda lotin tili kundalik muloqot tili sifatida ishlatilmasa ham, ilm-fan, tibbiyot, biologiya, huquq va boshqa ko'plab sohalarda muhim o'rin tutadi. Birinchidan, tibbiyot va biologiya sohasida lotin tilining ahamiyati juda katta. Inson tanasidagi a'zolar, kasalliklar, dorilar va anatomik tuzilmalar ko'pincha lotin tilida nomlanadi. Masalan, ko'plab anatomik atamalar, o'simlik va hayvonlarning ilmiy nomlari lotin tilida yoziladi. Bu esa dunyoning turli davlatlaridagi olimlar va shifokorlarning bir-birini oson tushunishiga yordam beradi.

Ikkinchidan, ilmiy terminologiyada lotin tili keng qo'llaniladi. Biologiya, farmatsiya, kimyo kabi fanlarda ko'plab ilmiy atamalar aynan lotin tilidan olingan. Shu sababli lotin tilini bilish ilmiy adabiyotlarni tushunishda va yangi bilimlarni o'zlashtirishda muhim hisoblanadi.

Uchinchidan, yangi tillarning shakllanishiga ham lotin tili katta ta'sir ko'rsatgan. Masalan, ispan, italyan, fransuz, portugal va rumin tillari lotin tilidan kelib chiqqan roman tillari hisoblanadi. Hatto ingliz tilida ham juda ko'p so'zlar lotin tilidan olingan.

NATIJALAR

Tarixiy tahlil natijasida lotin tilining besh asosiy rivojlanish bosqichi aniqlanib, quyidagi jadvalda umumlashtirildi:

1-jadval. Lotin tilining tarixiy rivojlanish bosqichlari

Davr	Vaqt oralig'i	Asosiy xususiyatlar	Namoyandalar
Qadimgi lotin	M.av. VIII–II asr	Og'zaki, standartlashmagan	Plaut, Terentiy

Davr	Vaqt oralig'i	Asosiy xususiyatlar	Namoyandalar
Klassik lotin	M.av. 75 – M. 14	Adabiy me'yor, oltin asr	Tsitseron, Vergiliy, Tsezar
Kechgi lotin	M. 14–600	So'z boyligining kengayishi	Avgustin, Yeronimus
O'rta asrlar L.	600–1300	Cherkov va universitets	Foma Akvinskiy, Beda
Neo-Latin	1300 – hozir	Ilmiy va ta'limiy qo'l.	Erazm, Nyuton, Linney

Manba: Muallif tahlili, manba: Palmer (1954), Clackson & Horrocks (2007)

Zamonaviy qo'llanilish sohalari bo'yicha tahlil

Kontent tahlil natijasida lotin kelib chiqishli atamalarning turli sohalardagi ulushi aniqlanib, quyidagi jadvalda keltirildi:

2-jadval. Lotin atamalarining zamonaviy sohalardagi ulushi

Soha	Lotin atam. ulushi (%)	Misollar
Tibbiyot va anatomiya	72–80%	Cor, hepar, renis, os, arteria
Farmatsevtika	65–75%	Per os, in vitro, tinctura, unguentum
Huquq va yurispr.	55–65%	Habeas corpus, de facto, in absentia
Biologik taksonimiya	90–100%	Homo sapiens, Rosa canina
Din (Rim-katolik)	95–100%	Pater Noster, Ave Maria, missa
Ilmiy terminologiya	50–60%	Hypothesis, analysis, synthesis

O'zbekistondagi so'rov natijalari

150 nafar ishtirokchi ishtirokidagi so'rov quyidagi natijalarni ko'rsatdi:

1. Lotin tili atamalarining ta'limdagi ahamiyatini «juda muhim» yoki «muhim» deb baholagan ishtirokchilar: 128 nafar (88,3%);
2. Tibbiyot talabalari orasida lotin atamalarini kundalik o'qishda faol ishlatish darajasi: 91,4%;
3. Huquq talabalari orasida lotin iboralarini (de facto, in absentia va b.) bilish darajasi: 74,2%;
4. O'qituvchilarning 86,7% lotin tili alohida o'quv predmeti sifatida o'rgatilishi zarur deb hisoblaydi;
5. Respondentlarning 79,6% lotin tilini o'rganish kasbiy kompetentlikni oshirishga ijobiy ta'sir qiladi deb bildirdi.

So'rov natijalari yana shuni ko'rsatdiki, respondentlarning 64,1% lotin tili bo'yicha ta'lim yetarli emasligidan norozi. O'quv dasturlarida lotinning ulushi: tibbiyot ta'limida — o'rtacha 36 soat/yil, huquqda — 18 soat/yil, gumanitar yo'nalishlarda — 12 soat/yil. Bu raqamlar Yevropa universitetlari bilan solishtirilganda (tibbiyotda 80–120 soat/yil) sezilarli darajada past.

MUHOKAMA

Lotin tili — "o'lik" yoki "yashirin" til?

Tadqiqot natijalarini mavjud adabiyotlar bilan solishtirish bir qancha muhim xulosalar chiqarish imkonini beradi. Birinchidan, «o'lik til» tushunchasi o'zi o'ta shartli va bahsli ekanligi ma'lum bo'ldi. Crystal (2000) ta'rifiga ko'ra, «o'lik til» — bu hech kim uchun ona tili bo'lmagan til. Lekin bu ta'rif lotin tilining zamonaviy hayotdagi mavjudligini rad etmaydi. Aksincha, tadqiqotimiz shuni ko'rsatadiki, lotin tili «ona tili» ma'nosida o'lgan, lekin «kasbiy va ilmiy til» ma'nosida tirik va faol. Ushbu fikr Leonhardt (2009) tomonidan ham qo'llab-quvvatlanadi: u lotin tilini «yarim o'lik» yoki «uxlab yotgan» til emas, balki «ixtisoslashgan» til sifatida tavsiflashni taklif qiladi. Bizning tadqiqotimizda ham tibbiyot talabalari (91,4%) va huquq talabalari (74,2%) orasidagi yuqori qo'llanilish darajasi bu fikrni tasdiqlaydi.

Roman tillariga ta'sir va til merosining muhimligi

Lotin tilining eng ulkan va tirik merosi — roman tillaridir. Fransuz, ispan, italyan, portuggal, rumin tillari lotin tilining bevosita «qiz tillari» hisoblanib, dunyo aholisining taxminan 1 milliard nafari uchun ona tilidir (Ethnologue, 2023). Bundan tashqari, ingliz tilining lug'at boyligining 30–40% lotin va lotin orqali kirib kelgan fransuz so'zlaridan tashkil topgan (Bryson, 2001).

O'zbek tili so'z boyligiga lotin ta'siri bevosita emas, balki rus, arab va ingliz tillari orqali amalga oshgan. Shunga qaramay, tibbiy, huquqiy va ilmiy matnlarda lotin kelib chiqishli atamalar tobora

kuchayib borayotganligi kuzatilmoqda, bu esa O'zbekiston uchun lotin ta'limini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Ta'lim tizimidagi muammolar va imkoniyatlar

So'rov natijalari O'zbekistonda lotin tili ta'limida jiddiy kamchiliklar mavjudligini ko'rsatdi: dars soatlarining kamligi, mutaxassis o'qituvchilar tanqisligi va o'quv materiallarining eskirganligi. Biroq, respondentlarning 88,3% lotin tilini muhim deb baholashining o'zi katta imkoniyat. Bu raqam lotin ta'limining talab ko'p, ammo taklif kam holatida ekanligidan dalolat beradi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, lotin tilini o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki kognitiv rivojlanish uchun ham foydali. Haag va Stern (2000) o'tkazgan eksperimental tadqiqotda lotin tilini o'rganuvchi o'quvchilar boshqa tillarda ham tezroq yutuqqa erishgani aniqlangan. Bu «transfer effekti» O'zbekistonda lotin ta'limini kuchaytirish uchun kuchli argument hisoblanadi.

Xulosa

Lotin tili insoniyat tarixida muhim o'rin tutgan qadimiy tillardan biridir. U qadimgi Rim davrida shakllanib, keyinchalik ilm-fan, ta'lim va madaniyat rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan. Bugungi kunda ham lotin tili tibbiyot, biologiya va farmatsiya sohasida keng qo'llanilmoqda. Ko'plab ilmiy terminlar aynan lotin tiliga asoslangan.

Lotin tilini o'rganish tibbiyot talabalari uchun kasbiy bilimlarni chuqurroq egallashga yordam beradi. Shu sababli lotin tili zamonaviy ilm-fan rivojida muhim o'rin tutuvchi til sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lotin tili va tibbiy terminalogiya asoslari. Toshkent; Fan nashiryoti, 2018
2. Tibbiyot terminologiyasi. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2019
3. World Health Organization. Medical Terminology Guide. WHO Press, 2019
4. Ayupov R. Lotin tili. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2016
5. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim vazirligi. Tibbiyot talabalari uchun lotin tili. Toshkent, 2019
6. Tunberg T.O. (2020). Modern use of Latin in academic and professional settings. *Classical Journal*, 115(3), 241–268.
7. Xoliqov A.A. (2018). Lotin tilining o'zbek tibbiy terminologiyasiga ta'siri. Nomzodlik dissertatsiyasi. Toshkent: O'zMU.
8. Toshmatov B.T. (2022). O'zbekiston huquqshunosligida lotin iboralarining qo'llanilishi. PhD dissertatsiyasi. Toshkent: TDYU.

9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2019). O'zbek tilini lotin yozuviga o'tkazish haqida Farmoyish. Toshkent.

